



Република България
ИКОНОМИЧЕСКИ
И СОЦИАЛЕН СЪВЕТ

СТ А Н О В И Щ Е

по

ПРОБЛЕМИ НА ПРОФЕСИОНАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ

(разработено по собствена инициатива)

София, 23 ноември 2005 г.

На 30 март 2005 г. Пленарната сесия на Икономическия и социален съвет взе решение да разработи и приеме по своя инициатива Становище на тема “Проблеми на професионалното образование и обучение в България”.

Комисията по социална политика и Комисията по труд, доходи, жизнено равнище и индустриални отношения, които бяха отговорни за подготовката на становището, приеха проекта на Становище на 25 октомври 2005 г. За докладчик беше определен г-н Дикран Тебеян.

На своята Шестнадесета пленарна сесия, проведена на 23 ноември 2005 г., Икономическият и социален съвет одобри настоящото Становище.

I. ВЪВЕДЕНИЕ

Процесът на глобализация и “бумът” на информационните технологии поставиха редица ключови предизвикателства пред просперитета на Обединена Европа. В същото време те разкриха и нови, неподозирани досега възможности.

В името на общото европейско бъдеще Европейският съюз е длъжен да отговори на промените. Ето защо в началото на 2000 г. стартира най-мощният общоевропейски проект за икономически и социални реформи – известната Лисабонска стратегия. Така Обединена Европа ясно заяви своята амбиция до 2010 г. да се превърне в най-конкурентоспособната и динамична икономика на познанието в света, способна да поддържа висок и стабилен икономически растеж при по-висока заетост и по-голяма социална кохезия.

Напълно съзнавайки ролята на информацията, технологиите, новите знания и умения за напредъка на съвременните общества, Европейският съюз категорично подчерта изключително важното значение на образованието за успешния завършек на процеса на социално-икономическо обновление.

Подобно обстоятелство апелира не само към радикални реформи на европейските икономики. В името на прогреса е нужна и фундаментална трансформация на образователните системи. Това изрично бе упоменато по време на Европейския съвет в Лисабон.

В хода на образователните реформи процесът на модернизиране на системите на професионалното образование и обучение се ползва със статута на особен приоритет.

Лисабонската стратегия отдели значимо място на професионалното образование и обучение (ПОО). Ненапрасно в своята декларация от 29-30 ноември 2002 г., известна повече като Копенхагенска декларация, европейските министри на професионалното образование и обучение, съвместно с Европейската комисия, заявиха:

“Развитието на висококачествено професионално образование и обучение е решаваща и интегрална част от тази стратегия, особено от гледна точка на насърчаването на социалното включване, кохезията, мобилността, пригодността за заетост и конкурентоспособността”¹.

Днес, въпреки че образователните системи в страните членки са може би най-добре развитите, а европейските граждани са сред най-образованите в света, всички страни членки са обединени около схващането, че висококачественото професионално образование и обучение е и ще продължава да бъде една от основните предпос-

¹ “The Copenhagen Declaration”, Declaration of the European Ministers of Vocational Education and Training, and the European Commission, convened in Copenhagen on 29 and 30 November on enhanced European cooperation in vocational education and training, p.1.

тавки за съществуването и възпроизводството на висококвалифицирана и адаптивна работна сила, която може да създава повече и по-добре чрез интензивна употреба на новите информационни технологии. Освен това без реформиране на образователните системи по начин, по който те ще произвеждат и равномерно разпространяват необходимите на икономиката знания и умения, очакваните висок растеж, производителност, ефективни структурни промени, мащабни инвестиции, ускорен процес на иновации, насърчаване на предприемаческия дух и заетостта са немислими.

Обрисуваните по-горе процеси имат важно значение за бъдещето на България. През декември 2004 г., по време на срещата на Европейския съвет в Брюксел, бе взето дългоочакваното решение за приключване на преговорите за присъединяване между страната ни и Европейския съюз. Така на 01 януари 2007 г. българското общество напълно заслужено трябва да се интегрира към голямото европейско семейство и да даде своя принос за изграждането на Нова Европа.

В този смисъл модернизирването на образователните системи и на системите на професионалното образование и обучение трябва да се превърне в една от най-важните политически задачи.

За съжаление, България е далеч от постиженията на страните членки и е изправена пред трудно разрешими предизвикателства:

Първо, България все още не може да преодолее своето икономическо изоставане. По данни на Националния статистически институт страната едва сега достигна обема на БВП отпреди началото на промените. Това означава преди всичко ограничени ресурси за провеждане на желаните и необходими политики. Ниските нива на обществено богатство са основната причина държавните разходи в сферата на образованието да се задържат на равнище 3.8% от БВП за 2002 г., 3.9% за 2003 г., 4.1% за 2004 г. при средно равнище от около 5.5 – 6% за страните членки².

Второ, българската икономика все още е слабо конкурентоспособна. По данни на Евростат БВП, създаден от един зает, е малко над 30% от средното за ЕС-25. Това изисква едновременната реализация на два взаимосвързани процеса – ускорено въвеждане на нови технологии и сериозни инвестиции в човешки ресурси.

Трето, структурата на българската икономика все още не отговаря на изискванията на икономиката на познанието. Все още преобладават нискотехнологичните икономически дейности. По данни на Евростат за 2003 г. само 0.48% от заетите работят във високотехнологични производства, 2.69% – във високотехнологични услуги с извършване на труд с висока сложност. За сравнение, делът на заетите в ЕС-25 е съответно 1.17 и 3.19%.

² Данни на Министерство на финансите и Евростат.

Четвърто, от всички страни членки и страни – кандидатки за членство в Европейския съюз, България е страната с най-ниско равнище на заетост. То е на критичното ниво от 43.7%³.

Пето, горепосочените проблеми се възпроизвеждат от драматичната демографска криза в българското общество, задълбочила се от началото на 90-те години на ХХ век. В свое становище⁴ Икономическият и социален съвет разпозна демографските проблеми и насочи общественото внимание към опасните последствия, които те биха могли да имат, а именно:

- кризата в раждаемостта ще доведе до недостатъчност на броя на младите поколения, до нарушаване на естествения баланс в размера на различните поколения;
- поради ниските равнища на раждаемост все по-малко българчета влизат в училищата. По данни на НСИ само за пет години от 1999 г. насам числеността на децата в системата на образованието е намаляла с близо 150 хиляди. Това е изключително тревожна тенденция, която може да допринесе пълна невъзможност за възпроизводство на българското общество, включително и невъзможност за възпроизводството на работната сила както в количествен, така и в качествен аспект;
- ниският жизнен стандарт причинява засилена икономическа миграция, чиито последици се изразяват в това, че България губи човешки капитал в най-активните младежки възрасти. Другата страна на този процес се изразява в безвъзвратна загуба на раждаемост, образованост и квалификация.

Шесто, ниският жизнен стандарт на населението е основна причина българите да отделят все по-малко средства за собственото си развитие. Данните показват, че през 2004 г. ние сме отделили едва 3,7% от общите си домакински разходи за свободно време, културен отдих и образование⁵. Едва 3.5% от населението на възраст 25-64 г. продължава да участва в някаква форма на образование или обучение.

Икономическият и социален съвет на България, след като отчете посочените обстоятелства и имайки предвид:

- предстоящото членство на България в Европейския съюз;
- необходимостта от активно включване на България в процеса на икономическото и социалното обновление на Европа;
- водещото място, което Европейският съюз отрежда на професионалното образование и обучение в хода на икономическите и социалните реформи;
- нуждата от драстично повишаване на конкурентоспособността на българската икономика, вкл. и чрез по-активно използване на новите, модерни информационни технологии в процеса на производство;

³ Данни на НСИ за наблюдение на работната сила за 2004 г.

⁴ Икономически и социален съвет "Проблеми на демографското развитие и предизвикателства пред демографската политика на България", прието на 30.03.2005 г.

⁵ НСИ, изследване на домакинските бюджети.

- необходимостта от подобряване функционирането и модернизацията на системите на професионално образование и обучение с оглед приобщаването им към съществуващите практики в страните – членки на Европейския съюз;
- необходимостта от възприемане и трайно установяване на принципа на учене през целия живот в българското общество;
- дългогодишните традиции и съществените постижения на България в областта на професионалното образование и обучение, както и
- водещото място на образованието в ценностната система на българските граждани,

и на основание чл. 5, ал. 4 и 5 от Закона за Икономическия и социален съвет, взе решение да разработи **Становище по проблемите на професионалното образование и обучение в България.**

Съветът подчертава, че настоящото становище е резултат от поредица срещи и дискусии, организирани от Комисията по социална политика и Комисията по труд, доходи, жизнено равнище и индустриални отношения на Съвета с участието на експерти в областта на професионалното образование и обучение, както и от обсъжданията в Смесения консултативен комитет ЕС – България.

При дискусиите по проблемите на професионалното образование и обучение са отчетени мненията, становищата и предложенията на браншовите организации на работодателите и на работниците и служителите, както и редица предложения на национални институции, институции на Европейския съюз и други международни институции.

Становището на Съвета цели да привлече вниманието на обществото и на държавните органи по проблемите на професионалното образование и обучение както и към евентуалните възможности за тяхното разрешаване.

II. ОСНОВНИ АКТУАЛНИ ПРОБЛЕМИ НА ПРОФЕСИОНАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

Развитието и модернизирането на системата на професионалното образование и обучение (ПОО)⁶ е основа за просперитета на България и за нейното успешно интег-

⁶ В настоящото Становище под професионално образование и обучение (ПОО) ще се разбират всички дейности, които хората предприемат, за да придобият знания и умения и да формират отношения, необходими и значими от гледна точка на възможността всеки човек да се включи в изпълнението на една или на група от трудови дейности, водещи до придобиването на квалификация. От своя страна системата на ПОО включва: професионално образование, професионално обучение и професионално ориентиране. Професионалното образование осигурява усвояването на общообразователния минимум за средно образование и придобиването на квалификация по професия. Професионалното обучение осигурява придобиването на квалификация по професия или по част от професия, както и усъвършенстването ѝ. Професионалното ориентиране осигурява информирането, консултирането и съветването на ученици и на други лица относно избора на професия и кариерно развитие. Професионалното ориентиране, професионалното обучение и професионалното образование се осъществяват по професии и специалности, включени в Списъка на професиите за професионално образование и обучение. Професиите и специалностите се класифицират в професионални направления и по степен на образование и степен на професионална квалификация.

риране към Обединена Европа. В дългосрочен план тези реформи трябва да създадат условия за пълно и успешно оползотворяване на съществуващия човешки капитал във всяко едно общество. И следвайки препоръките на Европейския съвет, това означава преди всичко:

- **Повишаване качеството и ефективността на системите на ПОО** в отговор на изискванията на информационното общество;
- **Улесняване достъпа на всички до системите на ПОО** за премахване на традиционните бариери и за налагане на принципа за учене през целия живот;
- **Отваряне на системите на ПОО към глобалните тенденции** за повишаване на тяхната атрактивност и потенциал⁷.

Това е от съществено значение както за **икономиката на България**, за удовлетворяване на нуждата от повишаване на конкурентоспособността, за създаване на по-гъвкав пазар на труда, за насърчаване на професионалната и териториалната мобилност, за стимулиране на предприемаческия дух, така и за **българските граждани**, за тяхната лесна и безболезнена адаптация към структурните промени в икономиката, за осигуряване на възможности за развитие в нови сфери на дейност, за повишаване на мотивацията за постоянно усъвършенстване на личните знания и умения, т.е. всеки да бъде в състояние да реализира своя потенциал независимо дали като член на обществото, или като икономически агент.

Несъмнено, както бе отчетено по време на срещата на Смесения консултативен комитет ЕС – България, посветена на проблемите на професионалното образование и обучение⁸, въпреки своите дългогодишни традиции и осъществен напредък в редица области, а именно:

- създадена сравнително подходяща законодателна рамка;
- изградена институционална мрежа;
- осигурена гъвкавост на системата на ПОО;
- интензифициране на процеса на оптимизация на системата на ПОО;
- повишаващ се интерес към ПОО;
- навлизане на ПОО в учебните планове на висшите учебни заведения;
- създаване на основа за възобновяване на връзката между системата на ПОО и пазара на труда,

системата на професионалното образование и обучение в България е изправена пред сериозни предизвикателства и проблеми. Сред тях някои се отличават с особена актуалност и важност.

⁷ European Council, "The concrete future objectives of education and training systems", Outcome of Proceedings, 14 February 2001.

⁸ Доклад на доц. д-р Дочо Лазаров, озаглавен "Професионалното образование и обучение – ключов фактор за успешен преход към икономика и общество, основани на знанието". Докладът е представен и обсъден на 13-ото заседание на Смесения консултативен комитет ЕС – България, проведено на 17 и 18.10.2005 г. в София.

1. Основният проблем, пред който е изправена не само системата на ПОО, но и образователната система на България като цяло, е **недостатъчното финансиране**. Що се отнася до ПОО, макар и размерът на разходите постепенно да расте, той все още остава твърде нисък. Според данни, предоставени от Националната агенция за професионално образование и обучение (НАПОО), за 2003 г. публичните разходи за професионалното образование (квалификационни степени ISCED 2, 3 и 4) съставляват едва 1,4% от общите публични разходи. Това е една несъществена част, като се има предвид, че публичните разходи за образование са около 9,6% от общите публични разходи. **Видно е, че българската държава все още не дооценява ролята на ПОО за бъдещия просперитет на икономиката и обществото.**

2. Друг съществен недостатък на българската системата на ПОО е **нейната силна централизация**. Основният източник на финансиране е държавният бюджет – с малки изключения, когато средствата се осигуряват от общините. Също според данни на НАПОО през 2003 г. публичните разходи в професионално образование за степени ISCED 2, 3 и 4 възлизат на близо 191,3 млн. лева – близо 211 пъти повече от частните разходи в системата, чиито размер е малко повече от 904 хил. лв.

3. От учебната 1998/1999 г. до 2003/04 г. броят на професионалните учебни заведения е намалял от 555 до 496. По правило този процес се свързва със съществен напредък по отношение на оптимизацията на мрежата на професионалните учебни заведения. Но също така е вярно, че **процесът на оптимизация стартира без предварително да бъдат положени целите, задачите и индикаторите, отчитащи неговата ефективност**. Такива и до този момент липсват.

4. Една от основните характеристики на системата на ПОО в България е **несъответстващата на изискванията на учебния процес материално-техническа база**. Не е тайна, че тясната специализация и практическата насоченост на ПОО определят силната зависимост на учебния процес от съществуването на подходящи материални условия. Въпреки това, поради постоянния и възпроизвеждащ се дефицит на финансови средства, процеса на оптимизация на системата на ПОО, както и поради процеса на приватизацията, броят на професионалните учебни заведения бе силно редуциран, а към останалите съществуващи заведения бяха закрити или приватизирани голям брой прилежащи производствени бази, цехове, лаборатории. Така учебният процес се ограничи единствено до наличните училищни работилници, с което качеството на образованието бе силно влошено. Допълнителен тласък дава и **недостатъчното разпространение на информационните и комуникационните технологии в професионалните учебни заведения**.

5. Поради изброените обстоятелства **програмите в професионалното образование имат предимно теоретична насоченост**, като се набляга върху предаване на информацията, а не толкова върху развиването на умения и реален опит. Това автоматично превръща професионалните учебни заведения в неконкурентоспособни на

пазара на образователни услуги. От своя страна учениците са слабо подготвени и след завършването си се нуждаят от допълнителна подготовка, за се реализират на пазара на труда.

6. Специфичен проблем, който обаче е пряко свързан с качеството на професионалното образование, е **недостигът на учебници и учебни помагала за учениците по специалните учебни предмети** поради неадекватна система за създаване, оценяване, издаване и разпространение на учебници.

7. **В професионалните учебни заведения е занемарена системата за производствена практика.** Както бе упоменато по-горе, тя се осъществява само в рамките на учебните работилници, които обаче в повечето случаи са недостатъчно или неподходящо оборудвани. Почти безвъзвратно е загубена и връзката на професионалните учебни заведения с предприятията, в резултат на което е невъзможно провеждането на практическо обучение в реални производствени условия.

8. **Професионалните учебни заведения осъществяват своята дейност на базата на остарели учебни програми.** Те са ориентирани към неадекватни за реалните условия на пазара на труда професионално-квалификационни структури, към вече несъществуващи професии или към професии, чието съществуване е в разрез с изискванията на икономиката на знанието.

9. **В учебните планове е нарушен балансът между отделните видове дисциплини – общообразователните и професионалните.** По-голяма тежест се придава на професионалните, като общообразователните остават на заден план. Друг недостатък е прекалено големият брой професионални направления. Така завършилите професионалните учебни заведения – поради твърде тясната си специализация и поради сравнително по-ниската си общообразователна подготовка, срещат трудности, ако искат да продължат в системата на висшето образование или да се реализират на пазара на труда извън тесните рамки на професионалната си подготовка.

10. Не бива да бъде подценяван и **проблемът с качеството на знанията и уменията на самите обучаващи.** В последните години ролята на учителите е сериозно подценявана. Професионалният статус на учителите е най-ниският спрямо всички завършили университетска степен специалисти, като и тяхното възнаграждение е най-ниско. Кариерното развитие на тези специалисти не е подкрепено с подходящо финансово възнаграждение. Няма организирана цялостна система за обучение на преподавателите по професионални предмети. В момента учителите в професионалните училища не получават необходимите им време и финансови стимули да осъвременяват своите знания и умения в областта, в която преподават. За доминиращата част от тях това е физически невъзможно, защото липсват възможности за обучение на работното място. В момента обучение без откъсване от работа е възможно само в три населени места.

11. **Липсва единна и функционираща система за оценка на качеството на образованието в професионалните училища и гимназии.**

12. Най-важният проблем обаче е **отсъствието на системни проучвания и прогнози не само за бъдещите, но и за настоящите потребности на пазара на труда**. Съществуващите до момента инициативи са спорадични, като в резултат няма съответствие между приема за обучение по професии и реалните потребности на икономиката. Създадената професионално-квалификационна структура не отговаря на изискванията на пазара на труда. Налице е несъответствие между квалификацията на завършващите професионалните учебни заведения и реалните възможности за постъпване на работа по придобитата професия, т.е. образователните институции “произвеждат” потенциални безработни.

13. Наред с горепосочените проблеми на системата на ПОО в средното образование заслужава внимание и обстоятелството, че независимо от отчетения напредък **приносът на висшето образование за развитието на ПОО е крайно недостатъчен**. Присъствието на учебни програми за обучение по линия на ПОО в учебните планове на висшите учебни заведения е символично. Поради нисък интерес на работодателите към такъв вид услуги и поради ниското търсене от страна на потенциалните обучаващи се, **висшите учебни заведения игнорират предлагането на образователни услуги за възрастни**. Само някои от университетите предлагат краткосрочни програми в центрове за продължаващо обучение – центрове за следдипломна квалификация. Не е достатъчно добре развита и мрежата на дистанционното обучение. Напълно отсъства практиката на интернет обучението. Наред с това липсва и подробна база данни както за точния брой на използващите такъв вид услуги, така и за вида на предлаганите от висшите учебни заведения образователни услуги за възрастни. В резултат е напълно невъзможно да се оцени приносът на висшите училища за налагането на принципа за учене през целия живот, за изготвяне на адекватни политики, стратегии, мерки, но и на подходящи анализи, прогнози и препоръки.

14. Въпреки че обхващат най-много професионални направления, **техническите науки имат нисък дял в системата на висшето образование**. Те значително изостават като брой учащи се от науките за обществото (последните се изучават от близо половината от всички учащи се във висшето образование, в сравнение с 30% в ЕС-25), стопанското управление и администрацията. Но освен ограничени възможности за придобиване на по-задълбочени знания и умения в областта на техническите науки и на по-висока образователна степен, системата на висшето образование не съдейства и за овладяване на специфичната професионална терминология – чуждоезиковото обучение в университетите е насочено към придобиване най-вече на елементарни езикови познания. Очевидно е, че финансираният от държавата прием в университетите се диктува не от търсенето, а от предлагането. Не се съобразява с бъдещите и настоящите потребности на пазара на труда. Показателен е фактът, че сред регистри-

раните безработни с висше образование всеки пети е завършил обществено-икономически или правни специалности.

15. Изключително **противоречива е ситуацията с образователно-квалификационната степен “специалист по...”**, която няма еквивалент в ЕС. Без съмнение, в институционален план предстои промяна на статуса на колежаите с оглед на техния незначителен дял при предлагането на висше образование (обхващат по-малко от 7% от учащите се в системата на висшето образование през 2003/04 г.⁹).

16. **ПОО във висшите училища на практика се осъществява при отсъствието на истинска практическа подготовка.** Производствената практика или т.нар. “стажове”, макар и задължителни по документи, са в сферата на пожеланията. Повечето от студентите никога не са се сблъскали с атмосферата на реалния трудов процес.

17. **Придобитите знания и умения от системата на висшето образование са с недостатъчно високо качество.** Две обстоятелства подхранват този негативен процес. Първо, **у нас не съществува адекватна система за оценка на качеството на продукта, създаван от висшите училища.** Институционалните оценки, които се присъждат от Националната агенция по оценяване и акредитация, определят качеството по такива параметри и индикатори, които са свързани със и се регистрират в процеса на обучение. Тоест това са чисто технологични индикатори, чието спазване е предпоставка, условие за качество на образованието, но не и самата идентичност на неговото качество. Второ, **конюнктурата на образователния пазар е такава, че не оказва натиск върху висшите училища за постигане на висококачествени образователни стандарти.** Открито се правят оценки, че в България висшето образование се е превърнало повече в пазар на дипломи, а не в конкурентна среда за постигане на висококачествено образование.

18. Може да се каже, че много от **висшите училища са затворени, консервативни системи.** Невъзможността им да осигурят стажантски програми за своите студенти в реална среда говори, че те почти са прекъснали връзките си с пазара на труда и икономическите субекти. Освен това, бидейки силно зависими от държавните субсидии, те не използват и възможностите за финансиране от чуждестранни източници. Макар и по закон да се ползват с данъчни облекчения при внос на техника, софтуер, литература и т.н. за научно-изследователска дейност, повечето български университети са пренебрегнали функцията си на изследователски центрове, генератори на научни открития, иновации и нови производствени практики. Изводът е, че университетите в България по нищо не се отличават от институциите на основното и средното образование, които разчитат само на държавно финансиране и не дооценяват възможностите за финансиране например от изследователски проекти. Налага се заключението, че това са институции, предлагащи продукт със съмнително качество, при пълна липса на практическа релевантност и при използването на стари препода-

⁹ Данни на НСИ.

вателски методи. Статуквото трудно ще се промени поради ниската заинтересованост на висшите училища към програми на ЕС като Леонардо да Винчи и Сократ. Тези програми са най-ефективният възможен източник на почерпване на добри практики и най-подходящата база за международно сътрудничество и обмен на опит. И докато за страните членки броят на студентите и преподавателите, посетили университети в други страни, е един от най-важните индикатори за отвореността на образователните системи, то у нас такива данни отсъстват.

19. Следователно **ПОО във висшите училища е ниско атрактивно**. Причините са поне две. На първо място, **висшето образование само по себе си не може да гарантира реализацията на трудовия пазар**. За висшистите съществува съвсем основателен риск да останат без работа, тъй като в момента много работодатели все още не се нуждаят от специалисти с висше образование. Нискотехнологизираната българска икономика не предявява изисквания за особено висококвалифицирани специалисти. Още повече, че 98% от предприятията са микро- и малки фирми, където единственият висшист често е самият собственик. Второ, поради своята финансова зависимост и консервативност университетите не могат да предложат добра **материална среда, преподавателските методи са изчерпани, липсват новите знания, възможност за висококачествено чуждоезиково и компютърно обучение със специализиран софтуер, за натрупване практически умения в реална среда**. И отчитайки и ниския жизнен стандарт на голяма част от населението и високите разходи за висше образование, може да се изкаже предположението, че при равни други условия **в бъдеще университетите все повече ще губят позиции на пазара на услуги в областта на професионалното образование и обучение**. При необходимост от допълнителна квалификация ще се залага на малките, гъвкави, адаптивни и много по-отворени към тенденциите на пазара на труда центрове за професионално обучение.

20. Центровете за професионално обучение са основополагащ елемент на концепцията на ЕС за налагане на принципа на продължаващото професионално обучение (ППО)¹⁰. Но за съжаление у нас **мрежата на центровете за професионално обучение е недостатъчно развита и има съществени пропуски в организацията и качеството на обучение**.

21. **Принципът на учене през целия живот се ползва с ниска популярност сред българските граждани**. Според данни на Евростат през 2003 г. в България едва 1,4% от населението на възраст между 25 и 64 години са участвали в образование и обучение, докато средната стойност за 25-те страни – членки на ЕС, е 9,0%, а поставената в Лисабонската стратегия цел за 2010 г. е 12,5%.

¹⁰ В ЕС продължаващото професионално обучение означава вид обучение, което осъвременява или усъвършенства началното професионално познание и уменията, придобити във формалната училищна система, с цел подкрепа за индивида при усвояване на по-добра или по-висока квалификация, за да бъде по-конкурентоспособен на пазара на труда и да се развива кариерно. В България това обучение се разбира най-често като кратки курсове или продължаващо обучение за повишаване на квалификацията за краткосрочни цели, например на базата на моментните изисквания на пазара на труда.

22. По правило предприятията са сред най-активните субекти в търсенето на услуги в областта на ППО. Но у нас **повечето предприятия не участват в такова обучение**. Често основната им грижа е оцеляването в условията на засилена конкуренция и ниско търсене. Инвестирането в човешки ресурси остава на заден план. Сравнителен анализ на Евростат от 1999 г. показва, че относителният дял на българските предприятия, осъществили продължаващо професионално обучение, е едва 28%, докато в повечето страни от Западна Европа този дял е между 70 и 96%, в Централна и Източна Европа – между 37 и 69%. А през 2002 г. едва 34,5% от предприятията са организирали професионално обучение за своите заети. Най-предпочитаната форма на обучение е в процеса на работа, което често включва самообучение, краткосрочни курсове, семинари и др. А наетите лица не могат да си позволят сами да заплатят подобни услуги. Това е причината, според данни на НСИ, през 2004 г. само 8,9% от всички заети между 25 и 64 г. да са участвали в някаква форма на образование и обучение.

23. Друга причина за подобна пасивна позиция е **неосведомеността на работодателите относно възможностите, които им предоставят Кодексът на труда и Законът за насърчаване на заетостта**. Тежките бюрократични процедури допълнително засилват тази незаинтересованост.

24. Причина за ниската осведоменост на работодателите, а и на всички потенциални клиенти, е **слабото развитие на системата за професионално ориентиране и консултиране**. Според данни на НАПОО през 2003 г. в страната функционират единствено 11 професионално-информационни центъра, 4 Центъра за професионално информиране и консултиране и 39 клуба “Работа”, които са специализирали дейността си само на местно равнище.

25. Въпреки съществуващото законодателство, приетите Стратегия за професионалното образование, Стратегия за ППО, Концепция на МТСП за учене през целия живот, организирани от Агенцията по заетостта квалификационни курсове за безработни и осъществяваните по линия на МТСП програми, **приносът на държавата в процеса на модернизация на системата на ПОО не е достатъчен**. Десетките нормативни документи създават условия за възпроизводството на правен хаос. Приетите документи са изолирани един от друг, липсва ясна визия за развитието на образователната система като цяло. Липсва дори правилник за приложение на Закона за професионалното образование и обучение. **Отсъстват надеждни механизми за оценка на ефективността на различните програми, не се прилага достатъчно диференциран подход при дефиниране на мерките**. Те са еднообразни за повечето групи безработни и не отчитат техните различия – възраст, пол, етнос, продължителност на безработицата, образователен статус, наличие на увреждания и т.н. **Незначителна част от провежданите курсове са предназначени за вече заети лица**, особено за микро- и малките фирми, които са най-затруднени да провеждат такова обучение за своя персонал.

26. **Държавата не полага достатъчно усилия да насърчава ученето през целия живот. Отсъства система за оценка и признаване на самообучението.** Нейното въвеждане е от особена важност, защото българските граждани трябва да бъдат мотивирани сами да полагат усилия за усъвършенстването на своите знания и умения. И ако инвестициите в човешкия капитал на една нация са приоритет на националните правителства, то от крайните резултати се ползват и отделните икономически субекти, и отделните индивиди. Ето защо **трябва да съществуват стимулиращи условия всяка една от страните по оста “държава – бизнес – граждани” да даде своя принос.**

27. Видно е, че проблемите на системата на ПОО в България са изключително комплексни. Ето защо **към тяхното разрешаване не може да се подхожда едностранчиво. Държавата не може и не бива сама да поема цялата тежест, защото в много случаи тя не е способна да идентифицира правилно проблемите, рисковете и ефектите. Политиките, стратегиите, мерките и плановете трябва да отчитат мнението на всички пряко или косвено засегнати и имащи отношение страни. Това означава активно включване на социалните партньори в процеса на развитие и модернизирание на системата на ПОО.**

Европейският съюз правилно разпозна тяхната водещата позиция:

“Социалните партньори играят неотложна роля в развитието, утвърждаването и признаването на професионалните компетенции и квалификации на всички нива и са партньори в подкрепа на засиленото сътрудничество в тази област¹¹”.

Макар че в българското законодателството в областта на индустриалните отношения и социалната политика трипартизмът е заложен като основен принцип, **идеята за социалния диалог се пренебрегва, на социалните партньори е определена пасивна позиция, липсва ясна визия за конкретните им ангажименти за разрешаване на проблемите на ПОО.**

III. ОСНОВНИ ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

С настоящото Становище Икономическият и социален съвет на Република България изразява своята съпричастност към проблемите не само на професионалното образование и обучение, но и на българската образователна система като цяло. Икономическият и социален съвет счита, че с оглед на описаните основни актуални проблеми България не може да си позволи повече да недооценява ролята на образованието в своето бъдещо развитие.

¹¹ “The Copenhagen Declaration”, Declaration of the European Ministers of Vocational Education and Training, and the European Commission, convened in Copenhagen on 29 and 30 November on enhanced European cooperation in vocational education and training, p. 2.

Според Съвета са нужни спешни, неотложни мерки за разрешаване на така създадите се неблагоприятни обстоятелства. Икономическият и социален съвет предлага те да се реализират в следните направления:

1. На най-високо държавно равнище и с активното участие на всички заинтересовани страни **Народното събрание да приеме Национална концепция за човешкия капитал**, която да постави на преден план водещото място на образованието за бъдещия просперитет на България.

2. На базата на Националната концепция за човешкия капитал да се приеме и дългогодишна **Национална стратегия за развитие на образованието в България**, където ясно да се определят приоритетните насоки за развитие на всички образователни равнища.

3. Националната стратегия в областта на професионалното образование и обучение да се прилага на базата на средносрочни **Национални планове за действие**, изготвени от Министерството на образованието и науката, в сътрудничество с всички отговорни министерства и след одобрението на представителите на гражданското общество. Националните планове трябва да заложат краткосрочните задачи и да разпишат конкретните отговорности на държавните институции и социалните партньори.

4. Мониторингът върху изпълнението на Националните планове да става на базата на **Годишни доклади за постигнатия напредък**, изготвяни от Експертни групи, съставени от представители на държавата, социалните партньори, браншовите организации, гражданските организации. За целта е нужно Народното събрание да приеме и **система от индикатори за измерване на напредъка**.

5. Годишният доклад да се представя на специално организирана от Министерството на образованието и науката **Годишна кръгла маса по проблемите на образованието**, където да се дискутира постигнатият напредък, да се посочват новите проблеми, да се предлагат нови решения.

Съветът се обединява около следните препоръки за повишаване ефективността на системата на ПОО:

1. Увеличаване на отпускните средства от държавния бюджет, предназначени за образование, както и дела на средствата за системата на ПОО.
2. Разработване на система за идентифициране, мониторинг, анализ, прогнози на настоящите и бъдещите потребности на пазара на труда от работна сила със специфични знания и умения. Създаване и поддържане на информационна база данни за тези потребности, която да се превърне в основа за формулиране на учебните планове, професионалните направления и държавния прием.

3. Инициране процес на финансова децентрализация на ПОО, за да се намали зависимостта на професионалните учебни заведения от бюджетните субсидии и да се преустанови изземването на собствените приходи на училищата.
4. Създаване на система за външна оценка на резултатите на професионалните учебни заведения, за да не се наруши принципът на равен достъп до образователни услуги.
5. Предприемане на мерки за прекъсване на порочната тенденция за отпадане на деца от образователната система.
6. Ускоряване процеса на навлизане на информационни и комуникационни технологии в учебния процес. Подобряване на материално-техническата база в държавните професионални учебни заведения, с което те ще могат по-активно да се включат и в предлагането на обучение за възрастни.
7. Подкрепа на професионалните учебни заведения в усилията им да възобновят своите традиции в практическото обучение на учениците. Това може да стане чрез предвиждане на стимули за работодатели, които предоставят производствени помещения и оборудване за практическо обучение, както и ако приемат учащи се на производствен стаж.
8. Преразглеждане на съществуващото законодателство в областта на ПОО в посока на неговото усъвършенстване и развитие с цел да се осъвременят учебните планове, да се актуализира държавният прием, да се реструктурират професионалните направления. Подобряване и конкретизиране на изискванията за придобиване на степен на професионална квалификация въз основа на анализ на характера и съдържанието на труда за всяка конкретна професия.
9. Разпространяване и задълбочаване на образованието и обучението по предприемачество, като се привличат и преподаватели от средите на бизнеса.
10. Преустановяване процеса на девалвация на професионалния и социалния статус на учителите. Създаване на система от подходящи материални и нематериални стимули с цел учителите да бъдат мотивирани не само да упражняват дейността си, но и да полагат усилия за усъвършенстване, за растеж в кариерата. Оптимизиране на мрежата от центрове за повишаване на квалификацията на учителите. Създаване за нуждите на ППО на система за оценка качеството на образователния продукт.
11. Преразглеждане на съществуващия Класификатор на областите и професионалните направления от гледна точка на осигуряване на яснота относно професионалните компетенции в образователно-квалификационните степени "бакалавър" и "магистър";.
12. Насърчаване и стимулиране на висшите учебни заведения да развият научноизследователска дейност.
13. Преразглеждане ролята на степента "специалист по..." и мястото на колежите в системата на професионалното образование. Възможно решение е колежите да се трансформират в специализирани висши или средни училища.
14. Подобряване на институционалния контрол върху качеството на висшето образование и най-вече върху акредитацията на специалностите. Създаване

на обективна система за оценяване качеството на подготовката (рейтинг) във висшите училища. Въвеждане на регулирана ваучерна система във висшето образование.

15. Детайлен анализ на съществуващата система за професионално обучение. Оптимизиране на съществуващия режим за лицензиране на централите за ППО, за да може на пазара да се допускат само доставчици на висококачествени услуги, както и с цел по-активно участие на частни и неправителствени организации в предлагането на обучение за възрастни.
Осъществяване на законови промени с цел образованието и обучението за професии, изискванията за които са уредени в международни документи и в европейското законодателство и стандарти, както и в националните специални закони, професионалната правоспособност да се придобива по реда на специалния закон. Това предполага държавните образователни изисквания за тези професии да се утвърждават съвместно от МОН и от съответната отраслова администрация, а лицензирането на професионалните квалификационни центрове, вкл. към професионалните и висшите училища, за обучение по такива професии да се извършва единствено от компетентната отраслова администрация.
Осъществяване на законови промени с цел осигуряване на равен достъп до бюджетни средства, свързани с професионалното образование и обучение, на всички професионални квалификационни центрове, независимо от реда за лицензирането и собствеността им.
16. Повече и по-ефективни стимули за работодателите, осъществяващи продължаващо професионално обучение за своя персонал. По-съществени облекчения за участието на работодателите във фондовете за доброволно осигуряване за безработица и професионална квалификация.
17. Активизиране и подобряване на съществуващата мрежа от центрове за професионално ориентиране, които да предоставят достоверна информация за възможностите за образование и обучение, за изискванията на пазара на труда.
18. Повишаване ефективността на активните политики. Развитие на капацитета на Агенцията по заетостта като част от цялостна стратегия за социално включване на безработните и осигуряване на дълготрайна заетост. Това включва увеличаване и диверсифициране на броя на обучителните дейности за безработни лица.
19. Насърчаване и стимулиране на работодателските, синдикалните и други неправителствени организации за по-активно участие в процеса на професионалното обучение и повишаването на квалификацията на заетите и безработните лица, в това число:
 - за създаване на отраслови / браншови центрове за придобиване, поддържане, повишаване на квалификацията по съществуваща професия и за получаване на квалификация по друга професия;
 - за създаване и развитие на браншови или регионални фондове за квалификация;
 - за организиране на форми за обучение без откъсване от работа.

20. Създаване на методика за признаване на придобитата квалификация чрез неформално обучение, за периодично атестиране на заетите лица и за оценяване на наличната квалификация.

Икономическият и социален съвет счита, че практическото приложение на тези препоръки ще доведе до реализацията на един **стратегически подход за развитие и модернизиране на българското образование в съответствие с изискванията на информационното общество и общоприетите концепции и практики в страните – членки на ЕС. В рамките на този подход професионалното образование и обучение заслужават конкретно внимание.**